

שתי הערות על מטבעות ארץ-ישראל

מאת
ב. קירשנר

א. מטבע של אלכסנדר ינאי, מעין Terra Marique

אל הציורים שבמטבעות היהודים העתיקות. שעדיין דעות החכמים חלוקות בפירוש משמעותם הסמלית, שייכים גם הציורים שבמטבעותיו של אלכסנדר ינאי⁽¹⁾, שבאים בהם עוגן בצד אחד ועיגול בצד האחר (מהם שהעיגול עשוי בצורת חישוק עבה ומהם שהוא עשוי נקודות), ובתוך העיגול שמונה זרועות (R 14—^{2,3} 15a). חוקרי הנומיסמאטיקה העברית, קצתם⁽⁴⁾ מפרשים את ציור העיגול ככוכב מוקף מעגל, וקצתם⁽⁵⁾ — כגלגל השמש, ויש אומרים⁽⁶⁾, שהוא גלגל סתם. הפירושים "כוכב או שמש" מעולם לא הניחו את דעתם של חכמי הנו-

(1) ואולי גם במטבע אחת המיוחסת לאלמנתו שלומית אלכסנדרה המלכה. אמנם ייחוסה של מטבע זו למלכה מוטל בספק; השווה: Rogers, No. 12.

(2) R = א. רייפנברג, מטבעות היהודים, תש"ח. המספרים מורים על המספרים שבלוחות המטבעות והסבריהם שם. (הספרות הידועה לכל נומיסמאטיקן, מקוצרת להלן קיצור נמרץ).
(3) העוגן בא במטבעות עבריות גם בציורופים אחרים, כגון: עוגן ופרח (R 16), עוגן וקרני-שפע (R 38), עוגן וזר עם כתובת (R 35, 57), עוגן וראש אגריפס הבן (R 75), אבל העיגול אינו בא בשום צירוף אחר אלא עם העוגן בלבד ופרט זה חשוב לענייננו, כפי שיבואר לקמן.

(4) למשל: Eckhel (1794), I, III, p. 477; Cavedoni-Werlhof, II, (1856), p. 20-; Levy (1862), p. 58; Head (1911), p. 806; Romanoff (1944), pp. 63, 78; נרקיס (תרצ"ו), ע' 67: "כוכב שביט" או: "ליקוי-חמה או ליקוי-ירח מלא" (?), או: "סמל הדיאוסקוריים", ששאלו ינאי מן החוג האילי — דבר שהוא כמעט מן הנמנע. ההשערה על כוכב-שביט שנראה בימי ינאי (נרקיס), אינה מתקבלת על הדעת, שהרי כל מקום שבא כוכב שביט במטבעות עתיקות, הוא בא עם הזנב האופייני לו, ומטבעות-השביט לכבוד יוליוס קיסר יוכיחו. (Cohen I, p. 8, No. 5; p. 21, No. 1; p. 78, No. 197—*BMC CRETE*, p. 19, והשווה

(5) למשל; Rogers (1914), pp. 26, 77; Madden (1881), p. 90—; רייפנברג ע' 15; 35 (מס' 14, 15).

(6) למשל: De Saulcy, *Recherches sur la numismatique Judaïque*, p. 89; Hill, *BMC Pal.* (1914), p. XCV; p. 207; 210 (*Wheel of eight ray-like spokes*), ואין הוא מוסיף שום פירוש לסמל.

מיסמאטיקה⁷), ובפרט שספק גדול הוא, אם הכשירו באותם הדורות את הציור של גרמי-שמים, שהיה בו משום ריח של עבודה זרה. לי נראה, שהעיגול רומז על גלגל-מרכבה, ובצירופו עם העוגן הבא בצד האחר של המטבע הוא משמש כסמל לניצחון, לכיבוש או לחיזוק השלטון ביבשה ועל פני הים (או על חוף הים) כאחד, בדומה לאותו רעיון שהיו הרומאים מבטאים אותו במליצה הידועה TERRA MARIQUE⁸.

בפירוש העיגול על חיזוק השלטון ביבשה כבר קידמני קאונדוני⁹, אלא שהוא לא ראה אותו כגלגל-מרכבה, כי אם ככוכב ופטר אותו כסמל המזל שהאיר פנים לשליט בכיבושים שביבשה.

בעניין העוגן, כל הנומיסמאטיקנים הם בדעה אחת, שהוא סמל להישגים ימיים, כדרך שהשתמשו הקדמונים לסמל מעין זה בחלק הפנים של האונייה (PRORA) ¹⁰ או ב"שלוש-קלשון" (TRIDENS). או במשוש-הגה ועוד. והרי פירוש זה הולם את מעשי תוקפו של ינאי, שכבש את נמלי הים התיכון, כגון רפית. עזה, אנתידון, מגדל שרשון (קיסרי), דאר; ובדומה לכך טבע הורדוס מטבע-עוגן לאחר ששב וכבש את ערי-הנמל, שאכדו למלכות לשעה¹¹.

אף הגלגל הוא סמל קדום, הבא במטבעות עתיקות לזכר בניית כבישים או סלילתם ותיקונם, וכן לכיבוש ארצות, אלא שהוא משמש גם סמל לעניינים אחרים¹². הגלגל שבמטבעות ינאי מורכב, כאמור, שמונה זרועות הנמשכות מסבורו, והן מוקפות חישוק עבה (עי' 14-15a R) או עיגול עשוי נקודות בלבד. גם מעשה הנקודות ידוע לנו מימי קדם, כגון במטבעות פיניקיות, שבהן בא דווקא גלגל עשוי נקודות שהוא קשור במרכבה¹³. סֶסְטְרַצִּיוֹס אחד של טריינוס קיסר, נאמר בו בפירוש שנטבע לזכר בניית כביש שנקרא ע"ש הקיסר; מתחת לגלגל בן שמונה

7 אף הארכיאולוג Watzinger בספרו *Denkm. Pal.*, II, p. 23 מתנדב לפירוש הציור כגרם-שמים.

8 למשל, במטבעות של נירון קיסר (ועוד 145; 134 Cohen); כוונת המליצה — לשלום, לניצחון בכל כדור-הארץ. המליצה "על פני המים וביבשה" באה גם בהודעת החלטת הסינאט הרומאי אל היהודים (מקב' א', ח', כ"ג). אם נכונה סברתי, הרי זו אחת המטבעות ששני צדיהן קשורים זה בזה קשר פנימי, כפי שאנו מוצאים במטבעות יווניות וגם רומיות.

9 Cavedoni I, p. 39; II, p. 21

10 הוא בא גם במטבעות עבריות, והשווה נרקיס. I, לוח ד' 7; R 56 (חוטם אונית-מלחמה), ובדומה לכך מס' 53, 54.

11 עי' R 83. בדומה לכך הנציח כנראה שמעון החשמונאי את כיבוש יפו ע"י שפיסל אוניות בעמודים שסבבו את בניין-הקברים המשפחתי שהקים במודיעין (מקב' א', י"ד, ה').

12 כסימן-היכר לאלילת-המזל (FORTUNA), וכן כסמל למשחקים בזירה, למשל:

Cohen II, p. 118, No. 162

13 השווה למשל מטבעות צידוניות: BMC Phoenicia, pl. XX, 11; XXI, 2

הזרועות המצוייר במטבע זו באה הכתובת: VIA TRAIANA (כביש טריינוס, היא הדרך מן בנוונטום אל ברונדיסיום, שעברה בכיזות הפונטיניות) (14). וכבר נידון עניינו של הגלגל במטבעות עתיקות בספרות הנומיסמאטית לרוב (15).

ושוב: הגלגל כסמל הניצחון הולם יפה את מטבעותיו של ינאי, שהרחיב את גבולות הארץ לכל רוחות השמים במשך עשרים ושבע שנות מלכותו.

מן הראוי להזכיר עוד, שאותם שני הציורים. גלגל מזה ועוגן מזה ("סדרת גלגל-עוגן"), באו כבר במטבעות איטליות הקדומות ביותר, הנקראות בנומיסמאטיקה AES GRAVE (נחשת או ברונזה כבדה), שנטבעו באטרוריה, בלאטיום ובקאמ-פאניה (16). המטבעות של ינאי הנידונות כאן דמיון מובהק להן ולמטבעות האיטליות הללו, שלדעת החוקרים התחילו טובעים אותן ברומא באמצע המאה הד' לפסה"ג, לאחר שנכבשה עיר-החוף אַנְטִיּוּם (338), ורומא נעשתה למדינה בעלת בסיס ימי חזק.

ב. עוד על מטבע-הנציבים הראשונה

עדיין לא הכריעו החוקרים, אם הפרוטה הראשונה שהוצאה בידי הפרוקור-ראטורים הרומיים, היא משנת השלושים ושלוש או משנת השלושים ושש לשלטונו של אוגוסטוס קיסר. התשובה לשאלה זו כרוכה במידת-מה בשאלה שנייה; לפי איזה מניין של שנות שלטונו של הקיסר מונות מטבעות הנציבים שנטבעו בימי אוגוסטוס – אם לפי מניין השנים "האוגוסטאי" או לפי המניין המכונה "האַקְטִי", המתחיל בשנת ניצחונו של אוקטביינוס על אנטוניוס ליד אקטיום. נרקיס (1) ורייפנברג (2) נוטים אחרי דעותיהם של ב. פיק (3) ושל היל (4), הסבורים שמטבעות הנציבים הראשונות הן המטבעות שתאריכן שנת השלושים ושש

(14) השווה Mattingly-Sydenham, *Rom. Imperial Coinage*, II (1926), No. 636-, pl. XI, 203; *BMC Empire III* (1936), p. 209, No. 989.

(15) השווה: K. Regling, *Die antike Münze als Kunstwerk* (1924), Nos. 44, 89, 108, 184, 196, 234, 402, 427, 594, 713, 885; Mattingly, *Roman Coins* (1928), pl. 8, No. 18.

(16) Mattingly, *Guide to Roman Coins in the M.*, 1927, p. 7 על מטבעות איטליות כאלו שיש בהן כעין דוגמא למטבע שלנו הרמיו גם ר' וירגין ב-Seaby's *Coin and Medal Bulletin*, No. 372, May 1949, p. 221, אבל אינני אומר שהללו שימשו מופת למטבע הנידונת כאן,

(1) מטבעות א"י, ספר ראשון, מ' היהודים, תרצ"ו, ע' 38; ספר שני, מ' הנכרים, א'

תרצ"ט, ע' 68 ואילך.

(2) מטבעות היהודים, תש"ח, ע' 24 ואילך.

(3) *ZfNum*, XIV, 1887, 306-

(4) *BMC Pal.*, 1914, p. CI

של אוגוסטוס, כלומר התאריך היווני $\Lambda\zeta$, ושאינן כל עיקר מטבעות נציביות שתאריכין $\Lambda\Gamma$. אבל גגד דעה זו מעידות המטבעות גופן, ואף היא מתערערת על-ידי כמה שיקולים היסטוריים, ונראה לי שיש מקום לשוב ולעיין בדבר ולתקן את הדעות הקודמות.

העובדות הנומיסמטיות

דומה, שהחוקרים החולקים על מציאותן של מטבעות-הנציבים בעלות התאריך $\Lambda\Gamma$ (שנת 33 לשלטונו של אוגוסטוס), לא ראו אלא מטבעות מועטות מסוג זה. היל⁵) הדוחה את הקריאה $\Delta\Gamma$, נימוקו הוא, שהאות היוונית "המדומה" Γ אינה אלא האות ς , אלא שתחתיתה של אות זו נבלעה בעיגול-הפנינים שבשולי-המטבע ע"י חריתה או טביעה מרושלת. והנה בציור שהוא עצמו מביאו (לוח 28, מס' 1), האות Γ ברורה למדי; יש כאן ריווח מסויים בין קצה-האות התחתון לבין שולי-המטבע, ואין מקום לדבר על הבלעת חלקה של רגל האות בשפת-המטבע, וכן גם במטבע $\Lambda\Gamma$ "המסומרת" (nailed) הנמצאת באוסף הנומיסמאטי של כותב הטורים האלה. קאוודוני⁶), שהשכיל לראות ולהבחין, מונה כמה טפסים של מטבעות שתאריכין $\Lambda\Gamma$, וכן מִדֶּן⁷) וְהֶדֶס⁸). אף במטבע שמביא רוג'רס⁹), אי אתה יכול לקרוא את האות הנידונה כ- ς אלא בדוחק, מפני שהקוית התחתונה האופיינית חסרה (כנגד זה השווה למשל האות ς הברורה במטבע של אגריפס האב משנת שש-43 לסה"נ)¹⁰).

שיקולים היסטוריים

מקבלים אנו את ההנחה על מציאותה של מטבע-נציבים בעלת התאריך $\Lambda\Gamma$. בעל כורחנו שנאמר, שהמניין הוא מניין השנים האוגוסטאי לשלטונו של אוגוסטוס (33 שנים משנת 27 לפסה"נ — הריהי שנת 6, או 5/6 לסה"נ, היא השנה שבה הגיע הנציב הראשון, קלפוניוס, לא"י); שהרי לפי המניין האקטי, המתחיל בשנת 31-30 לפסה"נ, שנת השלושים ושלוש היא שנת 3 לסה"נ, ואז עדיין לא היה נציב רומי בארץ¹¹). נמצא שהמניין האוגוסטי (ANNI AUGUSTI) מתקיים

⁵ BMC Pal., 1914, p. CI

⁶ Bibl. Numismat., II, 1856, p. 39 ff.

⁷ Coins of the Jews, 1881, p. 174

⁸ Hist. Num., 1911, p. 809

⁹ Rogers, Jew. Coins, 1914, pl. III, No. 1; p. 38, 87

¹⁰ BMC PAL., 59; רייפנברג, מטבעות היהודים, מס' 59

pl. 26, No. 1

¹¹ לפי Mommsen, Röm. Staatsrecht II³, 796, 802 ff. לא מנו לפי שנות

אקיסר אלא במזרח בלבד, ובייחוד בסוריה ובמצרים, ובדרך כלל מנו לפי שנות הקונסולים.

גם על-פי העובדות ההיסטוריות. ולא זו בלבד אלא אוגוסטוס עצמו מנה את שנות שלטונו היחיד למן שעת הולדת הקיסרות בשנת 27, ולא מן הקרב על אקטיום שהרי בכתובת מצבתו, שהיא כעין צוואתו הפוליטית ודברו האחרון על עצמו ועל מעשיו, שהשלים אותה זמן קצר לפני מותו (בשנת 14 לסה"נ), הוא אומר: *PRINCEPS S[ENATUS FUI USQUE AD E]UM D[IE]M QUO SCRIP*
SERAM [HAEC] [PER ANNOS] QUADRA[GINTA] 12, כלומר: עד יום כותבי זאת, הייתי משך ארבעים שנה ראש הסינאט (*MOR ANCYRANUM* בשנת 27 בוצעה חלוקת השלטון המכרעת בין הסינאט לבין העם הרומאי שהפרינצפס נחשב כנציגו. חלוקה זו של הסמכויות והזכויות חלה גם על שני תחומי האדמיניסטרציה שעניין בהם לנידון שלנו: חלוקת הפרו-בינציות – קצתן לרשותו של הסינאט וקצתן לרשותו של אוגוסטוס; וחלוקת הזכות או ההשגחה על טביעת מטבעות. והרי מטבעות הנציבים שייכות לטביעות האימפריאליות שנעשו מכוחו של ה-*Auctoritas Principis*, ולא לטביעות המוסמכות על-ידי הסינאט, שהיו מוסמנות בתו הסינאט "SC": אופיין הוא ממלכתי, אף-על-פי שתמונת הקיסר חסרה מהן. (גם המטבעות הנציביות, למשל, מאלכסנדריה של מצרים, ומן *COMMUNE BITHYNIAE (KOINON)*, הן טביעות קיסריות¹³).

ועוד: כיוון שיש בידינו מטבע נציבית בעלת התאריך LMA (שנת 41 לשלטונו של אוגוסטוס) ולפניה מטבעות מהשנים 39 ו-40 (*LAM, LAΘ*), ואין אחריה שום מטבע מסדרה זו – הרי אין לך סברה מתקבלת על הדעת אלא זו שהמטבע LMA היא משנת אוגוסטוס האחרונה, היא שנת 14 לסה"נ, ושנת הארבעים ואחת לשלטונו; ותאריכי המטבעות הנציביות הן לפי המניין האוגוסטאי (משנת 27) והמטבע הנציבית הראשונה נטבעה משנכנס הנציב הראשון קלפוניוס למשרתו בשנת 6 (5/6), שהיא שנת השלושים ושלוש לשלטונו (המונארכי או הדי-ארכי של אוגוסטוס = *LAG*¹⁴).

(12) הקיסר מנה כאן את שנות שלטונו המוגמרות בלבד, ועל כן לא כלל בחשבונו את

שנת שלטונו הארבעים ואחת שלא השלים אותה.

(13) השווה: M. Grant, *Head, Hist. Num.*, 1911, p. 510, 860;

From Imperium to Auctoritas, 1946, p. 131, נרקיס, כרך ב', ע' 12.

(14) קנדי סבור, שהנציבים הטבעו מטבעות קסריות מיד אחרי התחלת חקופת כהונתם.